

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARTHA ELEK, FÜLEMILE ÁGNES, KEMECSEI LAJOS, KÓSA LÁSZLÓ,
KÜLLÖS IMOLA, MOHAY TAMÁS, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, POZSONY
FERENC, SZARVAS ZSUZSA, VARGYAS GÁBOR.

Felelős szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársai:

BÁTI ANIKÓ – JUHÁSZ KATALIN

A szerkesztőség címe: MTA BTK Néprajztudományi Intézet H–1097 Budapest IX.

Tóth Kálmán utca 4. Telefon: +36 1 224-6782

e-mail: vigagyula@gmail.com

TARTALOM

Tanulmányok és közlemények

<i>KOVÁCS Ágnes:</i> Egy román mese és elmondója a 19. század első feléből	583
<i>FEJŐS Zoltán:</i> „A szentegyház alapköve letéteztett...” Emlékezés, emlékeztetés, történeti rekonstrukció – egy alapkőirat három olvasata	608
<i>MUSKOVICS Andrea Anna:</i> „...olyan pincesorok voltak, amilyen az egész országban nincs...” A német kitelepítések hatása Buda-vidék présház- és pincekultúrájára	641
<i>SZEPESI Anna:</i> A rituális gyermekhordástól a ritualizált babahordozásig. Rituáldinamikai folyamatok a baranyai gyermekhordozó kendő (Kindstuch) használatában	663
<i>RŐMÉR-KOMPÁR Judit:</i> A magyarpalatkai zenészek társadalmi kapcsolatrendszerének változása a 20. században	689

Viták, vélemények

<i>GRÁFIK Imre:</i> A népművészet szűkebb és tágabb értelmezéséről	710
<i>VEREBÉLYI Kincső:</i> „Kétes távolban kancsalul festett egek ...” A díszített néprajzi tárgyak és az esztétikai minőségek	731

Könyismertetések

Balázs Borsos: <i>The Regional Structure of Hungarian Folk Culture (Báti Anikó)</i> , Földessy Edina: <i>Torday Emil gyűjtemény (Régi Tamás)</i> , Hármast határok néprajzi nézetben (<i>Lajos Veronika</i>), Bodnár Mónika: <i>A Serényiek hatása a gömöri népeletre (Paládi-Kovács Attila)</i> , Tamáska Máté: <i>Torockó felfedezései (Legeza Borbála)</i> , Sándor-Zsigmond Ibolya – Visy Zsolt (szerk.): <i>Székely gazdálkodás régen és most (Máté Gábor)</i> , Lokális történelmek (<i>Jakab Albert Zsolt</i>), Berta Péter: <i>Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor román presztizsgazdasága (Bali János)</i> , Pávai István: <i>Magyarózd népzeneje Horváth István gyűjtései tükrében (Szalay Zoltán)</i> , Szegedi boszorkányperek 1726-1744 (<i>Bárh Dániel</i>), Tari Lujza: <i>Zenésznevek, családnevek (Balázs Géza)</i> , Farkas Gyöngyi: <i>Lázadó falvak. Kollektívizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951-1961. (Csoma Zsigmond)</i> , Fröhvirt Mihály – Vass Erika: <i>Fiókok mélyéről: válogatás a vecsési némettség fényképeiből (Kuti Klára)</i> , Üzenet a frontról. Ferenc tűzér levelei, 1914-1918. (<i>Perger Gyula</i>), Horváth Gergely Krisztián: <i>Bécs vonzásában (Bognár Szabina)</i> , „A királyhűség jól bevált útján...” (<i>Haraszi György</i>), <i>Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Érték és közösség (Gagyi József)</i> , <i>Petercsák Tivadar: A fertálymesterség (Veres Gábor)</i> , <i>Hedeşan, Otilia: Újzozora töviről hegyire (Fruntelatá Ioana-Ruxandra)</i> , <i>Nagy Péter: A Rima vonzásában (Vámos Gabriella)</i> , <i>Vidéktörténet (Bárh Dániel)</i> , <i>Nagy Janka Teodóra és Szabó Géza könyveiről (Bánkiné Molnár Erzsébet)</i>	744
---	-----

Bodnár Mónika: A Serényiek hatása a gömöri népéletre. Officina Musei 21. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2014. 318 p. 239 kép, IX genealógiai tábla; angol, német, szlovák rezümé.

Paládi-Kovács Attila

Bodnár Mónika 1986-tól, alapításától fogva, mintegy húsz éven át vezette a Putnokon felállított Gömöri Múzeumot. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi szervezethez tartozó gyűjtemény vezetőjeként bekapcsolódott a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén Ujváry Zoltán professzor vezetésével folyó „Gömör-kutatásba”, a döntően terepen végzett néprajzi csapatmunkába. Akkoriban Magyarországon az volt a legjelentősebb néprajzi táj kutatások egyike. A Szerző 2014-ben megjelent könyve a pár évvel korábban megvédett PhD értekezésének kiegészített, némileg átdolgozott változata. Ez a kötet a néprajzi kutatások által korábban figyelmen kívül hagyott tárgykörre irányítja a szak tekintetét. A hazai etnográfusok, folklórkutatók korábbi nemzedékei a „nép” fogalmán, döntően a parasztságot értették. Ortutay, Fél Edit és még számosan a nép fogalmát a parasztságra szűkítették, miközben a marxista terminológia azt némileg kibővítve, inkább a „dolgozó osztályok”-at sorolta ebbe a kategóriába. Nyugat-Európa jelentős részén a „nép” és a „nemzet” 1968 után már kerülendő fogalom volt, ellenben a Szovjetunióban az „etnosz”, az „etnoszociális szervezet” és az „etnikus kultúra” fogalomköre élénk eszmecsere tárgyává vált. (Julian Bromlej kötete *Etnosz és néprajz* címen 1976-ban magyar fordításban is megjelent.) A hazai néprajzi kutatások egyre inkább kiterjedtek a köznemesség alsó, lényegében paraszti életmódot folytató rétegeire, a kétkezi munkából élő kézműves iparosok, kereskedők és a montán iparok (szénégetés, mészégetés, bányászat), a manufaktúra- és a gyáripár munkásrétegeire és ezzel visszatért a „vulgus in populo”, a „köznép”, mint a néprajzi kutatás tárgya felfogáshoz.

Bodnár Mónika kötete „arról igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy az arisztokrácia egészen a második világháború végéig olyan mély nyomot hagyott a népéletben, annyira meghatározta egy-egy térség, település történetét, lakóinak mindennapjait, gazdasági, kulturális viszonyait, hogy ezek mellett a néprajztudomány sem mehet el szó nélkül.” Könyve közel húszéves történeti és néprajzi kutatómunka eredménye. Bemutatja a putnoki uradalom földesurainak, a gróf Serényi családnak a kitüntetett szerepét az általuk birtokolt települések, különösen Putnok, Málé (Serényfalva), Bánréve, Dédes, Sajószöged lakosságának életében.

Bőségesen foglalkozik családtörténettel, leszármazással és a nemzetség területileg is jellemezhető ágaival. A Serényi család címere 1518-ban készült, birtokai a 16. században Csanád és Arad megyében terültek el. A családnév a török hódoltság idején pusztává lett Csanád megyei Nagyserjén, Kisserjén településnévre vezethető vissza. A család egyik ága később Bihar és Doboka megyében (Dés, Bálványosváralja) élt, másik ága Észak-Magyarország és Morvaország felé vándorolt el. Egyes tagjai 1596-ban és 1623-ban magyar báróságot, mások 1638-ban cseh báróságot szereztek. Grófi rangot a család három férfi tagja 1656-ban kapott. Az egyre terebélyesedő főúri család ágainak leszármazási rendjét, családfáit, genealógiai tábláit eredeti levéltári források felkutatása és a vonatkozó publikációk (Nagy Iván, Thaly Kálmán, Forgon Mihály, Gudenus János és mások művei) elemzése nyomán állapította meg. Segítségére voltak a ma élő és a kötet megjelenését anyagilag is támogató leszármazottak, a családnévét éltető Serényiek is. (Ez a genealógusokra szabott munka valóban nem az etnográfia dolga, így a Szerző eredményes vállalkozása, forrásfeltáró fáradozása különösen a történészek számára hajt hasznót.)

A Serényi család 19-20. századi története, a nemzetség putnoki, továbbá a dédesi és sajószögedi, meg a vácdukai ágazatának históriája a kötet fontos fejezetét teszi ki (pp. 55–90). Számunkra leglényegesebb információja, hogy a putnoki uradalom fénykora gróf Serényi Lászlóval kezdődött, aki

1846-ban vette át a birtok igazgatását, s csupán az 1850-es évek közepén választotta állandó lakhelyül Putnokot. Bodnár Mónika gondosan elemzi a Serényi grófi család szerepét Putnok gazdasági életének és a kis mezőváros polgári fejlődésének, urbanizációjának történetében. A település 1702-ben kapta vissza az országos vásártartási jogot, 1822-ben pedig a hetivásárok, a csütörtöki piacok tartásának jogát. Előbbi az állat- és terménykereskedelem, utóbbi a tejtermékek, a baromfi- és tojáskereskedelem fellendüléséhez vezetett. Meglódult a borskereskedelem is, 1822 után rövidesen kétszeresére nőtt a város szőlőterülete. Gróf Serényi László közreműködésével alakult meg 1871-ben a *Putnoki Népbank*, a vidék első, szövetkezeti alapon működő pénzügyintézete. Ő kezdeményezte és anyagilag is támogatta az *Önkéntes tűzoltó egyesület* létrehozását (1874).

Az agrárium fellendülését szolgálta Serényi László Putnok és Málé határában közel 4000 holdon kialakított mintagazdasága, melyről már a Hunfalvy János szerkesztésében, 1867-ben megjelent megyemonográfia is elismerően szólt. Bodnár Mónika gondosan követi a gazdaság és a grófi birtok történetét egészen a földosztásokig és az államosításokig. Az országban maradt arisztokrácia sorsát példázza a diktatúra idején, hogy 1960-ban Serényi Nepomuki János is belépett kényszerűségből a termelőszövetkezetbe, ahonnan majd mezőőrként vonult nyugdíjba. Saját háztáji földjüket a gróf felesége művelte az 1960-as években (pp. 171–174). Itt jegyzem meg, hogy 1962-ben *A barkó juhászat* címen írt szakdolgozatom terepmunkája során Dédesen találkoztam az ottani Serényi gróffal, akinek az istállók körül adtak munkát. A falusiak részvétellel voltak iránta és segítettek megélhetését. Gróf Zichy István, a Nemzeti Múzeum egykori tudós igazgatóját Aba községben (Fejér megye) hasonló sorsra kárhóztatta az osztályharcos diktatúra (Szabó Zoltán: *Curriculum vitae. Gróf Zichy István élete és munkássága*. Budapest, 2007. 176.).

Putnokon az 1880-as években még a szőlészet és borászat volt a gazdaság „húzó ágazata”. Minden törzsszőkös lakosnak volt egy-két darab szőleje és a Dienesfalva nevű határrészen a filoxeravész előtti években még mintegy 500 holdnyi termő ültetvényt műveltek. Gróf Serényi Béla 1905-ben saját birtokán létesített ún. „kertgazdasági tanszéket”, hogy a filoxéra által elpusztított szőlőültetvények újratelepítéséhez megfelelő oltványokat neveljen. Ezen a birtokon, a „kertgazdasági tanszék” helyén áll ma a később létesült mezőgazdasági szakközépiskola, Putnok és az egész vidék legfontosabb, agrárismereteket nyújtó tanintézete.

A Serényiek putnoki és dédesi uradalma a 18. század második felében manufaktúrák, ipari üzemek létesítésével járult hozzá a vidék gazdasági és kulturális fejlődéséhez. Putnokon vízimalmot és sörfőzdét, Dédesen 1787-ben papírmalmot alapítottak. Az 1840-es években Málé határában hozták létre a téglá- és cserépegégetőt, amely kezdetben az uradalom igényeit elégítette ki. A 30-40 főt foglalkoztató kis manufaktúra 1908–10-ben *Putnoki Építőipari Részvénytársasággá* és mintegy 100 főt alkalmazó gyárrá alakult. Ezt a téglagyárat 1948-ban államosították, manapság a „kistérség” egyetlen stabilan működő ipari egysége. A Serényieknek a Sajórá, illetve a folyó vizét elvezető csatornára épített vízimalmát 1870-ben részvénytársaság vette át. Előbb gőzmalommá alakították, 1900-ban pedig a *Hungária Egyesült Gőzmalom Részvénytársaság* leányvállalata lett. Alkalmazottainak létszáma akkoriban már megközelítette a 100 főt. A 20. század első harmadában többször korszerűsítették, őrleő kapacitása kielégítette a vidék igényeit.

A dualizmus korában Putnok fejlődéséhez jelentősen hozzájárultak a vasútépítkezések. 1869-71-ben épült meg a Miskolctól Bánrév végéig vezető vasútvonal, mely Putnokot is érintette. A Serényi család kezdeményezésére előbb a putnoki gőzmalomhoz (1889), majd a birtokában levő Pogonyi-pusztára, onnan pedig a máléi téglagyárhoz is iparvágányt építettek (1896). Gróf Serényi Béla és Wessely Károly szilvásváradai erdőbirtokos szorgalmazta leginkább a forgalomnak 1908-ban átadott Eger –

Putnok vasútvonal megépítését. Az Ózdra, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság ipartelepeire és Gömör-Kishont megye városaiba vezető vasútvonalak kiépítése tovább erősítette Putnok, Bánréve és a Serényi uradalom dualizmus kori prosperálását. Hozzájárult az érintett gömöri, felső-borsodi vidék társadalmának átforgalmazásához, népiéletének gyorsuló változásához.

Putnok, Málé, Bánréve, Dédes megfoglyatkozott magyar lakosságához a 18. század első felében főként Trencsén megyéből behívott szlovák jobbágyokat és morva iparosokat telepítettek. A szláv jövevények – római katolikusok lévén – az etnikai összetétel mellett a lakosság felekezeti arányain is változtattak az említett településeken. A Sajó völgy református magyar vidékén kisebb-nagyobb katolikus szórványok keletkeztek. Bodnár Mónika kötete jó áttekintést ad a putnoki katolikus egyház 1733. évi újraalapításáról, a Málén és Bánrévén később létrehozott katolikus egyházzól, a katolikus templomok, parókiák, iskolák történetéről, a Serényi grófok egyházat támogató, jótékony szerepéről. Tanulságos, hogy a 18. század elején még számos összetűzése volt a földesúrnak a putnoki református gyülekezettel (például az iskola épületének elvétele, harangon való osztozkodás), később azonban a helyzet megváltozott és a Serényi uradalom anyagilag támogatta a putnoki református egyházat, a prédikátort, az új református iskola és a bánrévei református templom építését is. Az adakozó grófok jó emlékét ilyenformán a helyi reformátusság is őrzi (pp. 114–127).

Málé szlovák lakosainak asszimilációja, több nemzedéken át tartó magyarosodása kapcsán mutat rá a Szerző régi szlovák népszokások (például szálláskereső Mária karácsony böjtjén, aprószenteki *sibálás*, pásztorok koledálása, szlovák szövegek töredékei) fennmaradására. Itt kell említeni, hogy szlovák nyelvtudása a morvaországi archivális iratok és a szlovák történeti, néprajzi szakirodalom feldolgozása során is hasznára vált a kötetnek. Helyesen emeli ki, hogy a teljes nyelvváltást közel száz évvel túllépő népszokások arra intenek bennünket, hogy a nyelvhasználat és a néphagyomány változása eltérő ütemben haladt az idők során. A vallásfelekezetek kapcsán foglalja össze a vidék népének emlékezetében Herkó páterrel kapcsolatban fennmaradt történeteket. Gondosságát dicséri, hogy az ellenreformáció erőszakos alakjának az 1670-es évekhez kötődő tetteire emlékeztető tárgyi emlékeket fényképeken is közreadta (92–96. kép, pp. 129–130).

Bodnár Mónika kötete példa lehet az arisztokrácia történeti szerepének mai megközelítésére. Nem elegendő a családtörténet, a házassági kapcsolatok, a genealógia vizsgálata akkor sem, ha a „nép” fogalmát az „etnosz”, az „etnikum” értelmében használjuk. Hermann Bausinger 1969-ben a *Zur Algebra der Kontinuität* című dolgozatában helyesen figyelmeztet rá, hogy a néprajz nem vesztegetheti az idejét azzal, hogy a történész és a régész munkáját végzi. (Csupán a történeti néprajz egészének akkori elvetésében nem érthetünk vele egyet!) A Serényiekről szóló kötet azonban olyan komplex történeti, néprajzi szemlélettel megírt mű, amely egyszerre nyeresége a hely- és tájtörténeti, a gazdaság- és társadalomtörténeti és a néprajzi stúdiumoknak. Igen gazdag forráskutatás, konkrét történeti, statisztikai, néprajzi adatmennyiség, bizonyítást segítő dokumentáció alapozza meg. (A 239 fénykép önmagában is jelentős érték!) A kötet időtálló új eredményeket, manák és jövőnek szóló tényeket, körülmények elemzéseket, megalapozott következtetéseket tartalmaz. Olyan mű, amit örömmel vesz kézbe a vidék szülőtte, lakosa és ismerője, s amit haszonnal forgathat az egy-egy tárgykört tágabb térben- és időbeni keretek között vizsgáló tudós kutató is.